

**ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ Γ΄ ΤΑΞΗΣ
ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΑ 25 ΜΑΪΟΥ 2009
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ**

Διδαγμένο κείμενο

Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια Β 1, 1-4

A.

Αφού λοιπόν η αρετή είναι δύο ειδών, διανοητική και ηθική, η μεν διανοητική κατά κύριο λόγο χρωστάει στη διδασκαλία και τη γένεση της και την αύξησή της, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο αυτή χρειάζεται πείρα και χρόνο, ενώ η ηθική αρετή γεννιέται μέσα από τη συνήθεια, από εκεί άλλωστε πήρε και το όνομά της, που μικρή μόνο διαφορά έχει από τη συνήθεια. Από αυτό γίνεται φανερό ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει εκ φύσεως γιατί κανένα από τα πράγματα που είναι φτιαγμένα από τη φύση δεν μπορεί να αποκτήσει, με τη διαδικασία του εθισμού διαφορετικές (από τις φυσικές του) ιδιότητες, όπως για παράδειγμα ο λίθος, έχοντας εκ φύσεως την ιδιότητα να πέφτει πάντοτε προς τα κάτω, δεν πρόκειται ποτέ να συνηθίσει να πηγαίνει προς τα επάνω, ακόμα και αν προσπαθήσει κάποιος να του το μάθει, πετώντας τον μυριάδες φορές προς τα πάνω, ούτε η φωτιά μπορεί να συνηθίσει να πηγαίνει προς τα κάτω, και γενικώς κανένα από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση με μια ορισμένη ιδιότητα δεν μπορεί να αποκτήσει με τη διαδικασία του εθισμού διαφορετικές ιδιότητες. Οι αρετές λοιπόν δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, ούτε όμως είναι με τη φύση μας να γεννηθούν μέσα μας, αλλά η φύση μάς έκανε να μπορούμε να τις δεχτούμε μέσα μας, τέλειοι όμως σ' αυτές να γινόμαστε με τη διαδικασία του εθισμού.

B1

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η αρετή γεννιέται στον άνθρωπο με τον εθισμό, κάτι που δεν μπορεί να συμβεί σε όσα από τη φύση τους έχουν ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς. Επομένως καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα

μας εκ φύσεως: *ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι...ἐγγίνεται* . Πιο συγκεκριμένα, τα πράγματα που από τη φύση τους συμπεριφέρονται με ένα ορισμένο τρόπο , κανείς δεν μπορεί να τα κάνει να συμπεριφέρονται με άλλον τρόπο, όσο κι αν προσπαθεί να το πετύχει επαναλαμβάνοντας υπομονετικά κάποια πράξη αντίθετη προς τη φύση του (π.χ η κίνηση της πέτρας και της φωτιάς) : *οὐθέν τῶν φύσει...ἐθίζεται (ἢ: οὐδέν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη)*.

Από την άλλη όμως , η ηθική αρετή γεννιέται στον άνθρωπο με τον εθισμό, τη συνήθεια και την άσκηση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς, όπως δείχνει και η ετυμολογία της λέξης: *ἡ ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται*.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Αριστοτέλη , η ηθική αρετή δεν είναι ἐμφυτη. Δε σημαίνει όμως ότι είναι ολότελα αποκομμένη από αυτήν, γιατί ο άνθρωπος έχει από τη φύση ένα σχετικό με την αρετή στοιχείο · την ιδιότητα δηλαδή να δεχτεί την ηθική αρετή, να είναι επιδεκτικός σ' αυτήν, την οποία θα καλλιεργήσει με τη συνήθεια και θα ολοκληρωθεί (τελειωμένοις) . Και σε άλλο έργο του , άλλωστε, ο Αριστοτέλης λέει πως η αρετή είναι τελείωσις τις . Θεωρεί δηλαδή ότι ο άνθρωπος ολοκληρώνεται , γίνεται τέλειος , με την απόκτηση της αρετής, εκπληρώνοντας έτσι τον σκοπό (τέλος) της ύπαρξής του. Έτσι λοιπόν εξηγείται και η φαινομενικά αντιφατική φράση *οὔτε φύσει οὔτε παρά φύσιν*

Με αυτές τις εμπειρικές απόψεις ο Αριστοτέλης απορρίπτει την παλιά αριστοκρατική αντίληψη ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης των θεών, το οποίο τελεσίδικα δίνεται ή δε δίνεται στον άνθρωπο με τη γέννησή του και φυσικά είναι προνόμιο των αρίστων (των ευγενών), που κληροδοτείται μάλιστα και στους απογόνους τους, ενώ δε δίνεται στους πολλούς (στο λαό). Ωστόσο, η θεωρία ότι η αρετή είναι αποτέλεσμα συνήθειας υπάρχει και στον Πλάτωνα σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει κάποια ψυχικά γνωρίσματα, ήδη από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής του.

Η παραπάνω αρχαϊκή αντίληψη παραδίδεται από πολλούς ποιητές (από τον Όμηρο, τον Τυρταίο, τον Θεόγνη, τον

Πίνδαρο κ. α) ενώ είναι χαρακτηριστικά τα λόγια που απευθύνει η Αντιγόνη στη διστακτική αδελφή της Ισμήνη:
δείξεις τάχα είτε ευγενής πέφυκας,
είτε εσθλῶν κακή

(Αντιγόνη Σοφοκλέους στ. 37-38)

Την ίδια αριστοκρατική αντίληψη εκφράζει και ο κατοπινός τους Ξενοφώντας (Αγησίλαος I , 1-3) καθώς αποδίδει την αρετή του Αγησίλαου στην ευγενική του καταγωγή.

Ο Αριστοτέλης διατυπώνει καταφατικά τη θέση του ότι η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα συνήθειας. Παρεκκλίνοντας όμως από την καταφατική πορεία της σκέψης του προτίθεται να αναιρέσει την άποψη άλλων ότι η ηθική αρετή υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως . Προσπαθεί λοιπόν να ενισχύσει τη θέση του ανατρέποντας την αντίθετη. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο συσσωρεύονται στο σχετικό χωρίο 9 λέξεις και φράσεις με αρνητική σημασία: οὐδεμία, οὐθέν, οὐκ ἂν ἐθισθείη, οὐδ' ἂν ἐθίζῃ, οὐδέ τό πῦρ, οὐδ' ἄλλο..., οὐδέν, οὐτ' ἄρα... , οὔτε παρά φύσιν. Οι πολλές αυτές αρνήσεις υπογραμμίζουν με έντονο τρόπο τη διάσταση ανάμεσα στο ἔξ ἔθους και στο φύσει.

B2

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί πολύ συχνά τους όρους δυνάμει-ἐνέργεια πιστεύοντας ότι κάθε ον αποτελείται από δύο στοιχεία α ξεχώριστα · την ύλη και τη μορφή. Η ύλη περιέχει μέσα της τη μορφή στην αρχή δυνάμει και αν υπάρξουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, θα την αποκτήσει και ἐνέργεια (π.χ το μάρμαρο είναι δυνάμει ἄγαλμα)

Είναι θεμελιώδης στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη η διάκριση – συχνά αντιθετική – των εννοιῶν δύναμις και ἐνέργεια. Δύναμις είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ η ἐνέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Γενικά ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η «ἐνέργεια» έχει μεγαλύτερη αξία από τη «δύναμη» (αφού είναι απαραίτητη η προσωπική συμμετοχή ή , ακόμα πιο πολύ, η προσωπική προσπάθεια, ενώ το δυνάμει βρίσκεται ἔξω από τον ἔλεγχο και την ευθύνη του ανθρώπου). Μάλιστα σχετικά με τις

αρετές το ένεργεία αποκτά ακόμα πιο μεγάλη αξία , αφού σ' αυτό είναι παρούσα η ηθική ευθύνη του ατόμου. Στη φράση « όσα μὲν φύσει ... ἀποδίδομεν» συνδέει τὰς δυνάμεις με το

πρότερον και τὰς ένεργείας με το ύστερον, εννοώντας ότι αὶ δυνάμεις έχουν χρονική μόνο προτεραιότητα έναντι των ενεργειών και όχι λογική ή οντολογική.

Ο Αριστοτέλης κάνει μία αντιδιαστολή ανάμεσα στα γνωρίσματα που ο άνθρωπος έχει από τη φύση του (όπως οι αισθήσεις όραση, ακοή κ.τ.λ) και στις αρετές. Για τα **ἐκ φύσεως** υποστηρίζει πως κάθε άνθρωπος πρώτα έχει τη δυνατότητα να ενεργήσει και μετά ακολουθεί η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας (**πρότερον δύναμις - ύστερον ένεργεια**). Συγκεκριμένα για να τεκμηριώσει την άποψή του ότι για τα φυσικά πράγματα προηγείται η δύναμις και στη συνέχεια έπεται η ενέργεια χρησιμοποιεί το παράδειγμα με τις αισθήσεις. Δηλαδή η δυνατότητα της όρασης και της ακοής υπάρχει εκ φύσεως και μετά πραγματώνεται · όμως η όραση και η ακοή είναι πλήρως αναπτυγμένες, έτοιμες και δεν τις αποκτούμε εκ των υστέρων με τη συχνή χρήση τους, βλέποντας ή ακούγοντας ξανά και ξανά. Προηγείται δηλαδή η ύπαρξή τους και ακολουθεί η ενέργεια, η χρησιμοποίησή τους, η πραγμάτωση, οι οπτικές ή ακουστικές εμπειρίες (**ὅπερ ἐπί τῶν αἰσθησεων...οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν**).

Για τις αρετές ὅμως ισχύει το αντίθετο: πρώτα τις εφαρμόζουμε στην πράξη και μετά τις αποκτούμε (**πρότερον ένεργεια - ύστερον δύναμις**) . Η αντίθεση αυτή πιστοποιεί για μια ακόμη φορά ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες. Προς επίρρωση αυτής της θέσης, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί παράδειγμα, το οποίο αντλεί από τις ανθρώπινες δραστηριότητες , δηλαδή από τις τέχνες . Συγκεκριμένα, οι άνθρωποι πρώτα εξασκούνται στην οικοδομική (δύναμις), για να γίνουν οικοδόμοι (ένέργεια) και πρώτα εξασκούνται στο παίξιμο της κιθάρας (δύναμις) , για να γίνουν κιθαριστές (ενέργεια) (**ὥσπερ καί ἐπί τῶν ἄλλων τεχνῶν...κιθαρισταί**).

B3

Σελίδα σχολικού βιβλίου 140 « Η σημασία της Ακαδημίας ... η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα)»

B4

φέρεσθαι	:	φορέας, διένεξη
δέξασθαι	:	υποδοχή, δεκτικός
τελειούμενοις	:	τέλειος, τελικός
κομιζόμεθα	:	κόμιστρο, συγκομιδή
ιδεῖν	:	όραση, κάτοπτρο

Αδίδακτο κείμενο Θουκυδίδου Ιστοριών Ε 115

Γ.

Και οι Αργεῖοι στο ίδιο χρονικό διάστημα αφού εισέβαλαν στη Φλειασία και έπεσαν σε ενέδρα και των Φλειασίων και των δικών τους εξόριστων έχασαν περίπου ογδόντα (άνδρες). Και οι Αθηναῖοι της Πύλου πήραν πολλά λάφυρα των Λακεδαιμονίων · και οι Λακεδαιμόνιοι γι' αυτό το λόγο χωρίς να παραβιάζουν μ' αυτόν τον τρόπο τις σπονδές δεν κήρυτταν πόλεμο εναντίον τους, διαμήνυσαν όμως εάν κάποιος θέλει εκ μέρους τους (με τη συγκατάθεσή τους) να ληστεύει τους Αθηναίους. Και οι Κορίνθιοι πολέμησαν τους Αθηναίους εξ αιτίας κάποιων προσωπικών διαφορών · και οι υπόλοιποι Πελοποννήσιοι παρέμεναν ήσυχoi. Και οι Μήλιοι αφού επιτέθηκαν τη νύχτα στο προς την αγορά τμήμα του οχυρού των Αθηναίων το κυρίευσαν, και φόνευσαν άνδρες και αφού εισήγαγαν τρόφιμα και όσα το δυνατό περισσότερα αναγκαία μπορούσαν, αφού επέστρεψαν στην πόλη, έμεναν ήσυχoi.

Γ1α

εἰληφέναι
πολέμησον
κηρύξοι
αἰρῆσθε
προσέβαλες

Γ1β

φυγάδι

πολύ

σπονδήν

τινάς

περιτειχισμάτων

Γ2α

ὑπό Φλειασίων : εμπρόθετος προσδιορισμός του ποιητικού αιτίου στη μετοχή « λοχισθέντες»

δι' αὐτό: εμπρόθετος επιρρηματικός προσδιορισμός της αιτίας στο ρήμα «ἐπολέμουν»

αὐτοῖς: αντικείμενο στο ρήμα «ἐπολέμουν»

ἰδίων: ονοματικός ομοιόπτωτος επιθετικός προσδιορισμός στη λέξη «διαφορῶν»

νυκτός: γενική του χρόνου ως επιρρηματικός προσδιορισμός στη μετοχή « προσβαλόντες»

ἀναχωρησαντες: επιρρηματική χρονική μετοχή συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος « οί Μήλιοι» , λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου στο ρήμα «ἠσύχαζον»

Γ2β

Οὗτοι ἔλεγον καί τούς ἐκ τῆς Πύλου Ἀθηναίους Λακκεδαιμονίων πολλήν λείαν λαβεῖν.